

Да выхаду новай кнігі Алега Трусава
"Кароткая гісторыя архітэктуры Беларусі"

Частка 6. Заходняя Беларусь у складзе Польскай дзяржавы (1921-1939 гг.)

(Працяг. Пачатак у папяр.
нумары.)

Гістарычная частка сучаснага Брэста складалася пасля 1830-х гг. пасля пабудовы Брэсцкай крэпасці. Цэнтр быў забудаваны мураванымі дамамі ў адзін-два паверхі, але большасць з іх была разбурана ў 1915-1918 гг. Аднак у 1921-1934 гг. горад быў цалкам адбудаваны. У Брэсце на вуліцы 17 Верасня і вуліцы Савецкай захавалася некалькі дзясяткаў дамоў міжваеннай эпохі. Усе яны маюць складаную кампазіцыю і фасады з багатым дэкорам і ажурнымі балконамі. Падобныя дамы ёсць у Пінску і Гродна. У Слоніме захаваліся два драўляныя асабнякі з высокім мансардавым дахам. З іх найбольш цікавым з'яўляецца гарадскі асабняк, пабудаваны ў 1923 г. Гэта аднапавярховы П-падобны ў плане аб'ём, завершаны пластычным па форме мансардавым дахам. Галоўны ўваход падкрэслены шырокім шасціканонным порцікам з трохвугольным франтонам. На плоскасных фасадах выдзяляюцца прамавугольныя аконныя праёмы з простымі ліштвымі. Планіровачная арганізацыя дома заснавана на калідорнай схеме з аднабаковым размяшчэннем асноўных прамавугольных памяшканняў.

У 1930 г. у Слоніме пабудавалі цагляны жылы дом у стылі мадэрн. Дом меў складаны сілуэт і кутні рызаліт з фігурным атыкам уверсе.

У Браславе і Валожыне пабудавалі дзяржаўныя жыллыя дамы для мясцовых чыноўнікаў і афіцэраў.

Большасць насельнікаў Заходняй Беларусі жыла ў вёсках. Заходнебеларуская вёска вельмі пацярпела падчас Першай сусветнай вайны, калі ў 1915 г. царскія ўлады гвалтам ператварылі тысячы беларускіх сялян у бежанцаў. Жыхары вёсак мусілі пакінуць свае дамы, якія царскія войскі стараліся спаліць, каб добра не дасталося немцам. Некаторыя з выгнанцаў вярнуліся дамоў толькі пасля 1921 г.

У эканоміцы заходнебеларускіх земляў пераважаў аграрны сектар. Больш за 80% насельніцтва займалася сельскай гаспадаркай, але пасля войнаў яна знаходзілася ў заняпадзе. Скараціліся пасяўныя плошчы, пагалоўе буйной рагатай жывёлы, коней. У Заходняй Беларусі было адноўлена памешчыцкае землеўладанне. На 1921 г. 3 тысячы 402 памешчыкі (1% сельскага насельніцтва) валодалі большай часткай зямель. Серадняк сялянскія гаспадаркі займалі 12,5% зямлі, бядняцкія - 24,15%, багатыя сяляне мелі 8,14%. Аднаўляліся буйныя латыфунды, напрыклад - Да-

выд-Гарадоцкі маярат Радзівілаў у 1925 г. дасягаў памеру 155 200 га.

Рознымі шляхамі развівалася сялянская гаспадарка. Заможныя сяляне валодалі ад 18 да 100 га зямлі, мелі 10-15 коней, 15-25 кароў і шырока выкарыстоўвалі наёмную працу. Гэтыя гаспадаркі былі таварнымі. Сераднякі валодалі надзелам ад 8 да 18 га, утрымлівалі 2-3 каровы, аднаго-двух коней. Зямлю апрацоўвалі самі. Бядняцкія гаспадаркі мелі 7-8 га зямлі. Вымушаны былі арандаваць зямлю, часта наймаліся да памешчыкаў ці багатых аднавяскоўцаў.

Тым не менш жылі беларускія сяляне значна лепей, чым іх браты-калгаснікі ў БССР, і іх дамы былі значна лепшыя. Вось як апісвае Ілья Копыл заходнебеларускую вёску Восава ў 1939 г., калі ён пасля 17 верасня з бацькам прыехаў туды з БССР, каб наведаць сваю жонку: *"Мы убачылі там чыстую роўную вуліцу, светлыя добрыя хаты, двары, агароджаныя штaketнікамі і прыгожа нафарбаваныя стрэхі хат, накрытых дахоўкай ці ацынкаванай бляхай. У нашай савецкай вёсцы Нябышава стрэхі былі саламяныя, двары агароджаныя як палата"*.

Акрамя беларусаў у сельскай мясцовасці жылі яўрэі і татары. Іван Данилаў, які нарадзіўся і вырас у Драгічынскім раёне, апісвае яўрэйскі пасёлак, які меў назву "Калонія" і меў 13-14 двароў. Побач знаходзіўся паравы млын, а ў суседняй вёсцы Язвіна на пагорку стаялі тры ветракі, дзе сяляне малолі зерне на мукі. Дамы ў яўрэйскім пасёлку былі драўляныя, крытыя гонтам альбо рубероідам, і больш дагледжаныя, чым у суседскіх беларускіх вёсках. Акрамя сялянскіх і шляхецкіх гаспадарак на вёсцы былі прыватныя прамысловыя прадпрыемствы.

Удзельная вага прамысловасці ў Заходняй Беларусі складала каля 3%, а колькасць занятых рабочых - 4,9%. У Заходняй Беларусі адсутнічала цяжкая прамысловасць. Металаапрацоўка не атрымала развіцця з-за канкурэнцыі з сіндыкатам польскіх металургічных заводаў, таму ў прамысловасці Заходняй Беларусі пераважалі дрэваапрацоўчая, харчовая і лёгкая галіны.

У 1926 г. у Віленскім, Наваградскім і Палескім ваяводствах налічвалася 127 фабрык і заводаў з колькасцю рабочых звыш 20 чалавек, а 19 з іх мелі звыш 100 рабочых - гэта шклозавод "Нёман" у Наваградскім павеце, запалкавая фабрыка "Прагрэс-Вулкан" у Пінску, фабрыка гумавых вырабаў "Ардаля" у Лідзе, тытунёвая фабрыка ў Гародні, фарнавыя фабрыкі ў Мікашэвічах і Гарадзішчы. На гэтых

19 прадпрыемствах было занята 7872 рабочых, але гэта ўдвая менш, чым у 1913 г. У выніку да пачатку Другой сусветнай вайны агульнае аб'ём прамысловасці не дасягнуў 1913 г.

Эканамічнае жыццё адзначалася цыклічным развіццём, залежнасцю ад сусветных крызісаў. У 1923-1924 гг. наглядаўся пад'ём прамысловай вытворчасці. Ён адбыўся з прычыны павышэння попыту на прамысловыя тавары і пашырэння аб'ёмаў замежнага гандлю. Урад атрымаў магчымасць ажыццявіць палітыку фінансавай стабілізацыі (з пачатку 1924 г.) і правесці грашовую рэформу. У красавіку 1924 г. быў заснаваны Польскі банк і ўведзена новая грашовая адзінка замест маркі - злоты, які меў залатое напаўненне.

У адраджанай Польшчы былі скасаваны саслоўныя прывілеі. Аднак шляхта і магнаты, дзякуючы сваім буйным зямельным уладанням, у тым ліку і ардынацыям, мелі значны ўплыў на аграрную палітыку краіны. Памеры іх маёнткаў складалі ад 50 да 150 гектараў зямлі. У адпаведнасці з зямельнай рэформай на тэрыторыі Заходняй Беларусі можна было мець ва ўласнасці да 400 га зямлі. Частка шляхты не вытрымала капіталістычнай канкурэнцыі і прадала свае маёнткі на аукцыёнах. Іншыя ўласнікі з дапамогай заходніх спецыялістаў, у тым ліку аграномаў, вытрымалі канкурэнцыю і зрабілі акцэнт на апрацоўку мясцовай сыравіны. Таксама яны наладзілі адлоў і продаж рыбы і ракаў. Славіліся таксама вядліна і мясцовыя сыры, зробленыя па швейцарскай тэхналогіі.

У Панямонні і на Палессі быў распаўсюджаны аграрызм, які падтрымліваўся дзяржавай. Былі пабудаваныя добрыя дарогі, у тым ліку і брукаваныя, з'явіўся аўтобусны транспарт.

Тыповы шляхецкі маёнтак у Заходняй Беларусі, як і раней, складалася з дзвюх частак. Гэта жылы парадны двор пасярод парка і гаспадарчы комплекс. У маёнтку жыла шляхецкая сям'я і праслуга. Для гасцей у доме заўжды быў спецыяльны пакой з прыгатаваным ложкам. Слугаў было няшмат: кухар, пакаўка і некалькі чалавек абслугі.

Кіраваў гаспадаркай наёмны кіраўнік маёнтка, які арганізоўваў працу наёмных рабочых і сачыў за станам гаспадаркі. Падчас сезонных гаспадарчых працаў наймалі "падзёншчыкаў", якім плацілі за працу штодня. Акрамя грашовай кампенсацыі, яшчэ і кармілі. Вялікім святам для гаспадары фальварка былі "Дажынікі". Тады для сялян рабілі святочныя абеды і запрашалі музыकाў.

Падчас сямейных святаў ладзіліся балі ці карнавалы. Самыя знакамітыя балі ладзіў у Нясвіжскім замку Альбрэхт Радзівіл. У дзень імянін шляхціца перад домам ці ўездам у парк будавалася жывая святочная вітальная брама.

У шляхецкіх сядзібках з'явіліся першыя аўтамабілі і матацыклы. У 1939 г. на тэрыторыі Другой Рэчы Паспалітай знаходзілася каля 20 тысяч шляхецкіх маёнткаў і палацаў. Пасля верасня 1939 г. усе яны на тэрыторыі занятай савецкімі войскамі былі нацыяналізаваныя. Шмат іх загінула ў паліцы Другой сусветнай вайны. Польскія ўлады надавалі шмат увагі добраўпарадкаванню гарадскіх і вясковых вуліц. Брукаваныя дарогі і вуліцы выкладалі шасцікуткамі, зробленымі з моцнага каменю. На жаль, большасць з іх зараз пакрытая асфальтам. Асобныя фрагменты гэтых прыгожых брукаваных захаваліся ў Гародні, Луніцы і некаторых іншых населеных пунктах.

Культавыя будынкі (1915-1939 гг.)

Рэлігійнае жыццё ў адноўленай польскай дзяржаве значна ажыўлялася. На першае месца выйшла каталіцкая (рыма-каталіцкая) канфесія. Паводле закону аб рэвіндацыі каталікам вярнулі назад храмы, кляштарты і землі, якія ў іх адабралі царскія ўлады ў XIX ст. Пасля вяртання, будынкам быў вернуты і ранейшы знешні выгляд. Так, фарны касцёл у Гародні (фара Вітаўта) набыў рысы неаготыкі і стаў гарнізонным храмам для польскага войска. Атрымалі першапачатковы выгляд Станіславаўскі касцёл у Мядзелі, Троицкі касцёл у в. Ішкальдзь Баранавіцкага раёна і в. Чарнаўчыцы Брэсцкага раёна. У сакавіку 1920 г. каталікам вярнулі былую ўніяцкую царкву ў мястэчку Беліца. Неабмежаванасць рэлігійнай прапаганды і роўнасць культаў у 1925 г. была замацавана ў Канстытуцыі Польшчы.

У траўні 1917 г. у Петраградзе была створана клерыкальная партыя - Беларуска-хрысціянская дэмакратыя - БХД, якая з 1919 па 1940 г. у Вільні выдавала сваю газету, а таксама адчыняла беларускія школы, прытулкі і кааператывы. Аднак пасля 1926 г. былі забаронены ў касцёлах казанні на беларускай мове, а ксяндзоў беларусаў альбо пераводзілі на польку ў мясцовасці, дзе жылі толькі палякі, альбо высялялі за мяжу.

У 1923 г. Папа Рымскі Пій XI дазволіў заснаваць у Друі на базе былога бернардынскага комплексу кляштар айцоў ордэна марыянаў. Адным з кірункаў дзейнасці нова-

га кляштара стала аднаўленне ўсіх будынкаў, заснаванне школы і навіцятаў для беларусаў, кандыдатаў у манахі. Сродкі на яго арганізацыю і дзейнасць збіраліся ў Амерыцы, пэўныя ахвяраванні ўнесла княгіня Магдалена Радзівіл. Арганізатарам кляштара стаў А. Цікога. У першыя гады дзейнасці манахі аднавілі кляштарныя будынкі, адрамантавалі касцёл, наладзілі гаспадарку ў фальварку. Кіраваў рамонтнымі работамі вядомы беларускі архітэктар Л. Вітан-Дубейкаўскі. У Друі марыяне арганізавалі гімназію імя С. Баторыя. Гімназія вылучалася дэмакратычнымі традыцыямі, у ёй навучалася моладзь розных веравызнанняў, бедных навучэнцаў марыяне апекавалі. У 1938 г. манахаў беларусаў прымушова выселілі з Друі польскія ўлады, а праз год савецкія ўлады зачылі кляштар і гімназію.

У 20-30-я гг. у Заходняй Беларусі праводзіцца практыка кансервацыі і рэстаўрацыі помнікаў архітэктуры на строга навуковай аснове. Была праведзена кансервацыя замкаў, узноўлены воблік гатычнага касцёла XV-XVI стст. у м. Гнезна каля Ваўкавыска.

На Палессі развіваюцца рэгіянальныя школы народнага драўлянага дойдства.

Новыя храмы спачатку

Касцёл Маці Божай Ружанцовай у в. Соля

будуюцца пад уплывам эклектыкі і мадэрну. У 30-я гг. XX ст. у архітэктуры Польшчы ўзнікаюць моцныя ўплывы канструктывізму і функцыяналізму. Адначасова адбываецца рэанімацыя "неастыляў", асабліва неагатычнага і неакласічнага кірункаў.

Адзін з найбольш яскравых узораў нацыянальнага рамантызму з'яўляецца касцёл Яна Хрысціцеля ў в. Мсцібаў Ваўкавыскага раёна, які будавалі вельмі доўга, амаль дзесяць гадоў (1910-1919 гг.). Гэта прыгожая двухвежавая базіліка з трансептам, трохграннай абсідай і дзвюма сакрыстыямі. Сцены будынка прывабліваюць неатынкаванай мураўкай з рознапамернай цэгля.

Цікавае ўяўляе драўляны касцёл Сэрца Ісуса ў в. Канвялішкі (Воранаўскі р-н).

Ён пабудаваны ў 1916 г. і зда- лёк вылучаецца стромкай двух'яруснай вежай-званіцай са спічастым стромкім дахам. Сцены гарызантальна ашалаваныя. Інтэр'ер мае тры нефы і шэсць круглых слупоў.

У 1918 г. асвечаны касцёл Божай маці Ружанцовай у в. Пескі Мастоўскага раёна. Ён зроблены з цэгля і бутавая каменю і ўяўляе сабою трохвежавую базіліку з трансептам і трохграннай абсідай.

Цікава, што неаготыка пранікае і ў праваслаўнае дойдства. У якасці прыкладу можна назваць драўляную Свята-Мікалаеўскую царкву ў в. Вярховічы (1930-1933 гг.). Храм складаецца з прастант-нага зальнага аб'ёму, апсіды ды амаль квадратнага ў плане прыруб-рызніцы. Шасцерывковая званіца пастаўлена на прастантны зруб прытвору.

У грамадскай і культурнай архітэктуры тагачаснай Рэчы Паспалітай меў пашырэнне і барокавы неарамантызм. Яркім прыкладам з'яўляецца касцёл Найсвяцейшага Сэрца Ісуса ў в. Пелішчы Камянецкага раёна. Яго пабудавалі ў 1934 г. Касцёл мае малельную залу, алтар і бакавыя сакрысты, перакрытыя агульным дахам, які накрыты дахоўкай. Галоўны фасад вылучаецца вежай-званіцай.

Цудоўным прыкладам мастацкага пераасэнсавання стылю барока з'яўляецца касцёл Маці Божай Ружанцовай у в. Соля каля Смаргоні. Храм пабудаваны з каменю і цэгля за восем гадоў (1926-1934 гг.) спосабам народнай будоўлі з дапамогай жыхароў Соля і суседніх вёсак. У 1924 г. у Баранавічах пабудавалі драўляны касцёл Узвышэння Святога Крыжа.

Яшчэ перад Першай сусветнай вайной у Расійскай імперыі запанавалі неакласіцызм, які распаўсюдвалі беларускія архітэктары: І. Жалтоўскі ў Маскве, Г. Гай у Кіеве і П. Крачанскі і М. Лявевіч у Пецярбурзе. Напрыканцы 20-х гг. XX ст. неакласіцызм вяртаецца ў Заходнюю Беларусь.

(Працяг у наступным нумары.)